

FANTAZIJAS ELEMENTI VĒSTĪTĀJĀ FOLKLORĀ

JĀNIS NIEDRE

Ne visai sen pie mums, Latvijā, valdīja uzskats, ka folklorā cieši norobežojama no rakstītās literatūras kā archaiska un pat nepilnīga poēzija, kuŗas izcelšanos nenosaka sabiedrības attīstības likumi. Valdīja uzskats, ka folklorā kā cilvēces un atsevišķu tautību nerakstītā dzeja ir naīva un bērnišķīga, tās skaistums izpauzoties galvenokārt bērnišķīgajā skatījumā, ar kādu sendienu cilvēks vērojis apkārtējo dabu. pats sevi un citus cilvēkus. Viss, ko vien vārdos ietērpis pirmatnējais un pat tagadējais cilvēks un kas saglabājies līdz mūsdienām kā «mutvārdu» poēzija, esot apņēmts romantiska bērnišķīguma. Tā, piemēram, mūsu tautas dzejas metrikas un stilistikas lieliskākais pazinējs prof. L. Bērziņš izsakās: «Tā drikstam secināt, ka senā dzeja rodas spontāni un ir vientiesīgas, naīvas dabas...» (Ievads latviešu tautas dzejā. I. 1940. 7. lpp.). Latviešu literatūras vēstures I. sējumā viņš vēl izsakās, ka tautas dziesmas radušās tikai aiz tautas aistētiskās dziņas (Latviešu literatūras vēsture. I. 1931. g. 134. lpp.). Tāpat latviešu literatūras vēstures tēvs T. Zeiferts, cilvēks ar dziļi reālistisku literatūras skatījumu, apgalvoja, ka «mūsu senči raudzīja savos stāstos un dziesmās izteikt, iztēlot, izstaltot tās domas un jūtas, kas viņiem uzspiedās dabas parādībām un iespaidiem brīvi un bērnišķīgi nododoties...» (Mūsu tautas dzejas pamošanās. I daļa, 7. lpp.). Vispēdīgi: Latviešu konversācijas vārdnīcā ievietotajā aprakstā par latviešu folkloru, raksta autors R. Kļausiņš latviešu vēstītājam folklorai (pasakām, teikām, legendām u. c.) sniedz šādu vērtējumu: «Senā epika vada mūs divainā un neizprotamā pasaulē. Tikai bērna fantāzija spēj tur pienācīgi sekot.» (Latviešu konversācijas vārdnīca. 11. sējums 21 778. lpp.).

Še lieki būtu pieminēt 17.—19. gadsimta baltvāciešu muižnieciskos latviskās garīgās un laicīgās literatūras darbiniekus ar Fridrihu Gothardu Stenderu priekšgalā, kuŗi, savas apspiedējas kungu šķiras dziņu vadīti, apkaŗoja latviešu tautas dzeju, atkārtojot viņu noliedzējus uzskatus par mūsu folkloras vērtību. Un ja arī 19. gadsimtā savos rakstos šie vāciskie latviešu «draugi» atzina latviešu tautas dzeju par interesei vērtu objektu (publicistiskā krājumā «Magazinas», A. Bilenšteina raksti, Bergmaņa, Vāra, Bītnera un citu latviešu folkloras krājumu publicēšana), tad jākonstatē, ka viņi izturas pret to kā pret kādu eksotiku un materiālu, kas palīdz viņiem labāk iepazīt latviešu valodu un sacerēt latviešiem dzīvākus sprediķus muižniekiem vēlamā garā.

Mūsdienā, ar marksisma-ļeņinisma zinātni bruņojušies folkloristi, kas savos pētījumos folkloras vielu neaplūko abstrakti, atrautu no dzīves, bet ciešā atkarībā no cilvēku sabiedrības attīstības formām un vispirmā kārtā no cilvēku sabiedriskās ražošanas formām, ir pierādījuši, ka nepastāv būtiska atšķirība starp rakstisko literatūru un folkloru, ka nepastāv «mākslinieciski augstvērtīga» rakstītā literatūra iepretim «nemākslinieciskai» vai «primitīvai» folklorai.

Tiklab viena kā otra izpauž un notēlo sava laikmeta cilvēku sabiedriskās ražošanas procesu, sabiedrības šķiru attiecības, attiecīgam laikmetam atbilstošu cilvēku šķiru un grupu ideoloģiju. Tiklab viena kā otra iedarbojas kompleksveidīgi uz cilvēka maņu — jutekļu orgāniem: dzirdi, redzi, pat tausti, ožu un garšu, abas tās izsauc cilvēkos dziļu pārdzīvojumu, liekot viņiem pilnīgi izjust un pārdzīvot to, ko rakstnieka (rakstītās literatūras autora) vai folkloras darba sacerētāja (anonīmā autora) notēlojumā pārdzīvo sacerējuma varonis, vai arī kādas pārdzīvojumu izjūtas notēlotājs ar saviem daiļdarbiem izraisa. Ja rakstītā literatūra, kuŗu krievu kritiķis un filozofs Beļinskis traktējis kā «domāšanu tēlos», sniedz ar vārda izteiksmes līdzekļiem spilgtās ainās cilvēku dzīves un atziņu norises, tad to pašu sniedz arī folklorā. Ir tikai viena būtiska starpība: rakstītā literatūra ietver sevi antagonistu šķiru, bet padomju zemē arī divu draudzīgu — strādnieku un zemnieku šķiru sabiedrības dzīves un ideoloģijas notēlojumu; toties folklorā ietver sevi vielu no pat vis-

senāko cilvēku sabiedrības attīstības ērām — no pirmsšķiru sabiedrības. Saglabādamās šķiru sabiedrībā, tā atspoguļo ir šīs pirmsšķiru sabiedrības cilvēku pasaules uztveri, to ideoloģiju, ir šķiru sabiedrības un — par cik folklorā pastāv arī mūsdienās līdztekus rakstītajai literatūrai, kaut gan ar neizmērojami mazāku nozīmību, — tad (tas ir padomju zemē) arī sociālistiskās sabiedrības. Sabiedrību un to ideoloģiju folkloras diapazons tāpat daudz plašāks par rakstītās literatūras diapazonu.

Folklorā mēs vispirms kārtā atrodam plašu atbalsojumu no pašiem senākajiem cilvēces vēstures laikmetiem, ko mēs saucam par pirmsšķiru sabiedrību. Laikmetiem, ko Luijs G. Morgans savā lielajā pētījumā «Ancient Society (Washington, 1877.) un F. Engelss savā grāmatā «Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats» nosauc par cilvēces mežonības un barbarisma ērām (paleolīts), atbilstošā ideoloģija ir animisms ar totēmismu, no kurām izaug pirmatnējā maģija. Ir saprotams, ka pirmsšķiru sabiedrības cilvēku viss sabiedriskais ražošanas attiecību izpratnes un domāšanas procesu komplekss nav identisks šķiru sabiedrības cilvēku domāšanas procesiem. Pirmsšķiru sabiedrība ir visā savā struktūrā gluži cita nekā šķiru sabiedrība. Tas tādēļ, ka pirmsšķiru sabiedrības cilvēks savu domu priekšstatu ietvēra tādās formās, kādas radīja viņa ikdienas sabiedriskais darbs, viņa ikdienas dzīve. Viņš nepazīna ražošanas līdzekļu privātpašuma, viņš nepazīna sarežģītu ražošanas formu — uztura iegūšana viņam bija gauzām primitīva. Viņa attiecības pret dabas spēkiem tika formulētas atbilstoši šim primitīvajam ražošanas formām. Ipatnējas bija arī pirmcivīļu ģimenes attiecību formas; gan nerēgulētas chaotiskas dzimumu attiecības, gan asinsradnieciskā ģimene, gan punuluālā ģimene (kad noliegta precības brāļu un māsu starpā), gan sindiasmitiskā (pāņu) ģimene, gan patriarhālā un vispēdīgi monogāmā ģimene (Sal Lewis G. Morgan «Ancient Society, 1877, krievu izdevums „Древнее общество“ Ленинград 1935. г.) Un šo senseno cilvēces vēstures ēru sabiedriskās ražošanas formu savdabīgais atspoguļojums tad arī cauri gadu tūkstošiem un simteņiem atbalsojas daudzos folkloras sacerējumos, kas, gan ļoti pārveidoti, bieži pielāgoti jaunāku laikmetu prasībām un sagrozīti, saglabājušies līdz pat mūsu dienām. Protams, jāatzīst, ka feodālajā un jo sevišķi kapitalistiskajā sabiedrībā, kad cilvēku sabiedrībai ir jau sava filozofija (kaut arī reliģijas formā), sava zinātne, māksla un literatūra šā vārda tiešākā nozīmē, folklorā zaudē tās agrāko nozīmību. Folklorā vairs nav cilvēkiem viņu zinātnes, ideoloģijas un poēzijas vienīgais (sinkrētiskais) izpaudums, bet kalpo tiem arī kā patīkams izklaides līdzeklis.

Tādēļ arī daudzos folkloras sacerējumos ar gauzām senatnīgu izcelšanos atrodami mūsdienai cilvēkam dažreiz pie vispusīga novērojuma neizskaidrojami notēlojumu elementi. Lūk, tādēļ arī daudzas tautas pasakas, dziesmas, teikas un leģendas varēja uzskatīt par naivām, reālā dzīvē nenopamatojamiem. Tā, izejot no šī viedokļa, vienīgi ar naivu un bērnišķīgu dabas un apkārtnes vides izpratni var iztulkot mūsu folklorā diezgan plaši izplatīto koku — ābeles, liepas, oša, bērza, ozola daudzinašanu, pušķošanu, rotāšanu, pasakas par cilvēku sakariem ar dzīvniekiem, piem. zvēri dzemdē vai audzina cilvēku bērņus, meita apprec ezīti, zalkti, cilvēki pārvēršas vilkačos utt. Pēc šo faktu dziļākas analīzes jāsecina, ka daudzos gadījumos te būs saklausāms tāls atbalsojums no pirmatnējās sabiedrības animisma un totēmisma paliekām, nākdams no gauzām tālas senatnes, no pirmsšķiru sabiedrības ēras, tāpat gan no vēlā paleolīta, (kas sākas ar asinsradniecisko ģimeni — punuluālo ģimeni pēc Morgana), agrā neolīta (tas ir patriarhālās ģimenes pirmlaikmets) un sajužams kā tāla elpas kustība vēl mūsdienās.

Un tā, ja pieejam pie folkloras sacerējuma analīzes no cilvēku sabiedriskās formācijas attīstības un šo formāciju ideoloģiskās virsbūves attīstības tajos, tad pazūd it visa sākumā pieminētā, buržuāziskajā literatūrā sludinātā folkloras «naivitāte» vai «bērnišķīgums». Tad jāatzīst par gluži neobjektīvu un nezinātnisku ieskatu, ka folklorā tikai daļēji ietver sevī tās vērtības, kādas ietver rakstu literatūrā, ka folklorā nepilnīgāka, mazvērtīgāka. Zinātniski šī maldīgā uzskata sagrāvi veica K. Markss un F. Engelss savos pētījumos. Piemēram, «Politiskās ekonomijas kritikas ievadā» K. Markss saka: «Ikkatra mitoloģija (un mitoloģijas pirmavots senatnē visumā ir folkloras sacerējums J. N.) pārvar, pakļauj un veido dabas spēkus iedomās un ar iedomas palīdzību; tā izzūd dabīgi, ar patieso kundzību pār šiem dabas spēkiem». («Politiskās ekonomijas kritikas» ievads. Raksti XII, I daļa, 203. lpp.).

F. Engelss savā apcerējumā par «tautas grāmatu» (Marksa un Engelsa raksti, II sējums, 26.—27. lpp.) uzsver, ka to rašanos izsaukusi pati dzīves nepieciešamība, drūmās nabago ļaužu dzīves pārveidošanas vēlējumi.

Ideālistiskos uzskatus par folkloru sagrāvis arī lielais krievu rakstnieks un domātājs Maksims Gorkijs savos rakstos par tautas dzeju un tautas pasakām. Padomju rakstnieku pirmajā kongresā 1934. gadā, plašāk pakavēdamies pie folkloras nozīmes padomju literatūrā, Maksims Gorkijs formulēja šādu atziņu: «Kaut kad senatnē darblaužu mutvārdu mākslinieciskā daiļrade nodereja par viņu pieredzes vienīgo organizātoru, ideju iemiesotāju tēlos un kolektīva darba enerģijas cēlāju» (arī ierosinātāju, J. N.). (М. Горький: Совет. литерат., ГИХЛ, 1:34) Ir folklorā, ir rakstītā literatūrā, abas radušās plašāko ļaužu masu darba procesā un notēlo šo procesu visā tā daudzveidībā (turklāt augstāk organizētā sabiedrībā arī šī daudzveidība ir lielāka un komplicētāka). Abas tās kalpo sabiedrības domu, centienu, tieksmju un gribas organizēšanai. Reizē ar to folklorā un tās atsevišķajos žanros, vienlīdz dzejā, kā prozā, varam konstatēt tādas pašas ideoloģiskas un stilistiskas iezīmes kā rakstītā literatūrā. Folklorā, galvenokārt vēstītājā folklorā, kā: pasakās, anekdotos, teikās un leģendās, ir gan reālistiski, gan romantiski, gan skaidri naturālistiski notēlojumi. Vēstītājā folklorā, tāpat kā rakstītājā literatūrā, ir gleznaini tēlojumi, ir spraigi dialogi, ir drāmatiskas ainas, ir apraksti, ir prātojumi, ir prātulas. Un vispēdīgi — vēstītāja folklorā ir pārbagāta ar to vērtīgo māksliniecisko fantāziju, kas apņem reālo dzīvi, padara to lielu, ar paredzējumiem un iztēlojumiem par nākotni, par turpmāko, tādā kārtā stimulējot cilvēku sabiedriskā darba procesu, stimulējot cilvēku tieksanos uz attīstību, uz progresu. 1937. gadā, rakstīdams par krievu literatūras chrestomātiju, Maksims Gorkijs laikrakstā «Pravda» devis šādu vēstītājas folkloras raksturojumu: «Vēl daudz vairāk pamācīgas nekā mīto'ogija mums ir pasakas, jo tās skaidrāk un bagātīgāk atspoguļoti darblaužu masas vaibsti, skaidrāk parādās tās domāšanas raksturs, tās ilgas, tās attiecības pret darbu. Jāvērš sevišķa vērība uz to, kas tiek saukts par fantāzijas nesavaldību, bet pēc sava jēguma ir visvarena, pasauli izmainoša darba apstiprinājums» (Горький. „По поводу плана хрестоматии“, „Правда“ № 167, 1937).

Šī teze ir tik svarīga vēstītājas folkloras iezīmes izpratnei, ka tai jāpievērš sevišķa vērība, tā jākonkrētizē, analizējot bagātīgo folkloras materiālu, kādu mums sniedz visu kontinentu tautu vēstītāja folklorā, un pirmām kārtām mūsu latviešu pasakas, teikas un leģendas.

Folklorā rāda, ka senatnē cilvēks, cīnīdamies diendienā ar dabas stichijām, ar dabas parādību un sabiedrības norišu viņam neizprotamajām likumbām, cīnoties par savu eksistenci, meklēja pēc ceļa, arī paņēmienu, kurus izraugoties, atvieglos sava darba procesu, nāca pie slēdziena, kā viņš paglābs sevi no zveru un citu ienaidnieku uzbrukumiem, savaldīs dabas spēkus. Savas reālistiskās, uz pieredzi dibinātās atziņas par dabu un sabiedrību cilvēki senatnē padarīja spārnatas, piekāra tām savas fantāzijas spārnus. Lai pasargātos no ienaidniekiem, pirmsšķiru sabiedrības un arī agrinās šķiru sabiedrības cilvēks bieži slēpās aiz mežiem un purviem un kalniem un upēm. Un, lūk, vēstītāja folklorā rāda, ka pirmsabiedrības cilvēks fantāzē iegūt lietās, kas briesmu brīdī pārvērstos meža biezoknī vai nepārejamā purvā. Cik labi būtu, viņš sapņo, ja varētu pats radīt kalnu, upi, jūru. Te pamats pasakām par brīnuma priekšmetiem: susekļiem, āboliem, divieļiem vai jostām, kas, pasakas varoņa mesti, kļūst par biedīgiem mežiem, nepārkāpjamiem kalniem vai nepārbrienamām, straujām upēm.

Cenšanās pārvarēt tālumus, redzēt citas zemes vai izbēgt grūtībām uz vietas izraisīja cilvēkos fantāzijas vēlējumos lidot kā putniem. Raksturīgs piemērs te ir sengrieķu teiksmu varonis Daidals ar savu dēlu Ikaru, kas izgatavojuši sev no vaska, diegiem un putnu spalvām spārnus. Bruņoti šādiem spārnem, Daidals ar Ikaru aizlidojuši no gūsta Krētā. Visā pasaulē ir pazīstama šī leģenda lielam un maziem. Arī tā daļa, kas vēstī par Ikara traģisko gaļu, jo viņš savā pārgalvībā pārāk tuvu pielidojis saulei. Tāpat jāmin skandināvu teiksmas par lidojumu ar stārķi un latviešu pasakas un teikas par lidošanu uz milzu putna muguras vai ar putna spārnem, pasakas par putna spārnu atdarināšanu, pasakas par brīnuma paklājiem, se-dzinām utt. Še tautas kolektīvā doma atkal meklējusi pēc līdzekļiem, kā iegūt tādu spēku, kas pārvar dabas radītos šķēršļus, padara zemes visumu tuvāku, nepazīstamo pazīstamu. Un cilvēku fantāzija pievēršas priekšmetiem, kas lido — spārni drāna, meklējot ceļu, kā piešķirt tiem tādas spējas, kādas cilvēks gribētu iegūt savā kalpībā.

Tālāk jāpiemin tāda problēma, kā zemes dziļumu izpētīšanas meklējums. Atrast ceļu, pa kuru var nokļūt zemes dziļumos, uzzināt, kas tur ir. Ja bagātības, tad nokļūt pie tām, iegūt, iznest saules gaismā. Lūk, tāds ir sižets ne vienai vien pasakai, teikai un teiksmai. Cilvēki fantāzējuši, ka tur pazemē viss ir brīnumdaiļš, skaists un ap-

brīnojams. Tur koki sudraba, zelta un dimanta lapām, tur kristaldzidruma ūdens strauti, kuŗu straumes reibina kā raudzēta vīnogu vai medus sula. Protams, šai gadījumā fantazija, meklējot atbildi jautājumam, kas slēpjas zemē un ir zem augsnes, zem sūnekļa, zem jūras, saduras ar cilvēku organiskajām tieksmēm pēc skaistuma, pēc skaista. Kā šo parādību formulējis N. Černiševskis savā grāmatā (Эстетич. отношение искусства к действительн. Политиздат 1945, 97.—98. lpp.) «cilvēks neapmierinājas ar skaistumu dzīvē (tiešamībā), viņam par maz šī skaistuma... Tiešamība prasa pēc cilvēka fantazijas pastiprināšanas». Tādēļ arī cilvēki savā dzīvē daudzas parādības apzināti izskaistina, kad par tām stāsta vai tās notēlo mākslā — vienalga, vārdu, krāsu vai kustību formās. Bet pamatā šīm teiksmām ir cilvēka zināšanu alkme — griba izzināt. Tas pats sakāms vēl par vienu folkloras sižetu — brīnumdaiļajām celtnēm — pilīm un pilsētām, kuŗas spīguļo un laistās burvīgā zaigā. Arī latviešu vēstītājā folklorā netrūkst stāstījumu par tādām. Ja vēl šini skaitā pieminam tautas pasakas un teikas, kas stāsta par septiņjūdžu zābakiem, kuŗos īsā mirkli iespējams pārstaigāt lielus attālumus, ir skaidrs, ka šinīs cilvēku gadu tūkstošiem ilgi veidojušos fantazijas tēlos, kas līdzīgi apņēmu tīstekļiem apvīti ap reālās dzīves, pašas īstenības, tēlojumiem, slēpjas dziļa doma, svarīga cilvēku dziņa, viņu dzīves nepieciešamība — proti, pirmsšķiru sabiedrības un tāpat šķiru sabiedrības cilvēku vēlējumiem un tieksmes reiz iedzīvināt to, par ko fantazē. Maksima Gorkija vārdiem sakot: «Viņu būtiskums ietveras senatnes darba laužu centienos atvieglot savu darbu, palielināt tā produktivitāti, apbruņoties pret četrkājainiem un divkājainiem ienaidniekiem un arī ar vārda spēku. ar «burvību» un «garu izsaukšanas» paņēmieniem ietekmēt stichiskās, ļaudīm naidīgās dabas parādības» (М. Горький Совет. Литература 1934, 8 стр.).

Sacerēdami brīnumainus stāstus pasaku, teiku un leģendu veidā, saglabādami tos ļaužu atmiņā no paaudzes uz paaudzi, darba ļaudis nemitīgi centušies savu fantaziju realizēt. Un šodien mēs baidām daudzus sendienu cilvēku fantazijas ledzīvinājumus — lidmašīnas, ātrvileņus, kuģus, mākslīgi radītus ezerus, pat jūras, darba celtnes. Esam ielauzušies zemes lodes dārgumu krātuvēs, no kuŗām augšup plūst krāsaini un melni metāli, brūna, smaržojoša nafta, kas baŗo sarežģītu spēkratu sirds artērijas. Un šodien uz sestdājas zemes lodes ir sociālistiskā iekārta. Tā iekārta, kuŗas cildenās formas, tautu draudzība un brālība, brīvais darbs saistījis tik daudzu simtu cilvēku paaudžu prātus. Dabas iekarošanā un dabas pārvarēšanā cilvēku fantazijas putns, kas spurdz uz nākamības perspektīvu apvāršņiem, darijis še tiešām ļoti daudz. Te gaišs apliecinājums Leņina izteiktajai tezei par fantazijas lomu cilvēku sabiedrībā, proti: «Vajag fantazēt!..» «Nesaskaņa starp fantaziju (sapni. J. N.) un īstenību nenodara nekā ļauna, ja vien fantazētāja persona nopietni tie savai fantazijai... un vispār apzinīgi strādā, lai savu fantaziju realizētu» (Ленин, Сочинения IV, 493. lpp.).

Tikko aplūkoti fakti raksturo fantazijas elementu vēstītājā folklorā no cilvēku sabiedrības cīņas ar dabu, ar tās stichijām. Tiesa, šo elementu vēstītājā folklorā ļoti daudz. Vēstītāja folklorā, kuŗas rašanos padomju zinātnieki, piem., akadēmiķis Jūlijs Sokolovs (Русский фольклор, 1941) un profesors A. J. Nikiforovs (История русск. литературы т. I) datē ar pirmatnējās kopienas iekārtas sairuma ēru, visā savā vairākumā atspoguļo cilvēku gadu tūkstošiem ilgo cīņu ar dabu, ar dabas spēkiem: bailes no tiem, pārdrošu izdomu, kā dabas spēkus pārvarēt, un arī gaviļu dziesmu sabiedriski organizētam darbam — medībās, zvejā, zemkopībā, ceļot mitnes, darinot laivas, izgatavojot darba rīkus un daudz citu. Tas, kā jau sacīts, galvenais folkloras fantazijas elementu avots. Tie strāvo savus vizuļojošos ūdeņus cauri laikmetiem, cauri dažādām vēstures ērām, sākot no tiem laikiem, kad cilvēki vēl pieturējās pie animisma, svētajiem, nodarbojās ar maģiju vai arī ar dabas spēku pielūgšanu.

Bet reizē ar šķiru sabiedrības nodibināšanos, kuŗas sākotne ir patriarchālā ģimene, piem., Homēra Grieķijā, cilvēces auglīgajai fantazijai rodas jauns objekts, proti: šķiru sabiedrības izsaukto sociālo pretišķību, sociālo netaisnību likvidēšana, arī pašas šķiru sabiedrības likvidēšana. Cilvēki nododas fantazēšanai par to, kā darba tautai — apspiestajām šķirām — veiksmīgi cīnīties ar saviem sociālajiem pretiniekiem, kā tos pieveikt, iznīcināt fiziski vai arī tikai satricēt uz necelšanos u. tml. Pozitīvie vēstītājas folkloras varoņi — kalpi, zemnieki, gājēji, amatnieki, abrdari, celmu laužēji, gani, zaldāti, vienkāršas sievas un meitas liek savai fantazijai darboties tādā virzienā, kā rast pareizo iespēju dot atsitieni kungiem — verdzinātājiem, varmākām un viņu palīgiem, kā pieveikt savas šķiras apspiedējus. Te svarīgi vēlreiz atgriezties pie F. Engelsa vērtējuma par tā sauktajām «tautas grāmatām». Engels uzsvēŗ šo grāmatu lielo nozīmību nabaga zemnieka vai amatnieka grūtās dzīves atvieglō-

šanai un turpat izsaucas: «Bet tai tāpat ir uzdevums — noskaidrot viņa (t. i. zemnieka, amatnieka, J. N.) tikumisko izjūtu, likt viņam apzināties savu spēku, savu tiesību, savu brīvību, modināt viņa vīrišķību, viņa mīlu uz dzimteni» (К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения т. II стр. 27).

Un lūk, vēstītājā folklorā dzirdam, ka kunga klaušinieks puisis vai kalps muižā dara tieši to, ko kungi nolieguši — viņš slepeni sadabū un lasa grāmatas, lai gan kungs to bargi noliedzis, apsmērē sev paduses ar kungiem nemanot papemtu zalvi, kļūst uzreiz varen spēcīgs un pēc pieveic kungus — apspiedējus. Latviešu dzimtlaudis prāto, kur dabūt tādus vārdus, no kuŗu dzirdēšanas kungi aiz skaudības un niknuma pušu pārsprāgtu un gaļu galā nobeigtos. Vācu muižnieku un citu apspiedēju nomocītie latviešu ļaudis fantazē par to, kā pārvērsties vilkačos vai ataicināt paligos pašu velnu, lai uzvarētu savus sociālos ienaidniekus. Tādas, piemēram, ir latviešu tautas pasakas par vilkačiem — vilkos pārvērtušāmie cilvēkiem, kas uzbrūk un saplosa kungus un to vagarus. Tāda ir pasaka par kunga kalpu vecīti un viņa palīgu — puiku-velnu, kuŗam palīdzot, vecītis veic it visus kunga uzdotos ne-cilvēcīgi smagos darbus, atņem kungam mantu un smagi pārmāca to.

Redzama loma šīnī fantastiskajā cīņā ir dažādām vārdu maģiskām formulām vai vienkāršiem izteicieniem. «Vārds» — teiciens, ar kuŗa starpniecību cilvēki noorganizējuši darbu sabiedriski, kas ir visa sabiedriskā ražošanas procesa dzinēj-spēks, jo tikai saprototies savā starpā, cilvēki var kaut ko organizēti veikt, — vēl tepat līdz mūsu dienām saglabājis maģiska spēka iemiesojuma priekšstatu. Ar «stipriem vārdiem» var apturēt dabas stichijas, ar «stipriem vārdiem» var nodarīt kaitējumu ienaidniekam, aizturēt ļaundari un tamlīdzīgi. Tādēļ arī vēstītājā folklorā daudz fantastisku nostāstu par brīnumspēka vārdiem un to pielietošanu. Cilvēki fantazē, kā dabūt tādus vārdus, kuŗus izteicot, darba tautas sociālie pretinieki zaudētu savu spēku, bet darba tautas milulis — varonis, tās personificējums, pieaugtu spēkā, kļūtu neuzvarams. Latvijas pagājušo gadsimtu (konkrēti minot 16.—18. g. s.) tiesu aktis vairākkārt piemin gadījumus, kad kungu tiesas priekšā latviešu zemnieks izteic kādu pēc viņa domām maģisku teicienu, ar ko kungam tiek atņemta vara pār viņu. Piemēram, latvju buŗamvārdos (Latviešu folkloras krātuves materiāl) pieminēts kāds tiesas gadījums, kad kunga apvainotais latviešu zemnieks pie tiesas murmina: «Tu jērs, es vilks, tu jērs, es vilks», domādams ar to atņemt kungam spēku. (Sal. Latviešu buŗamie vārdi, II).

Raksturīgi uzsver, ka vēstītājā folklorā allaž valdoša viena nostāja: Darba tautas cīņa pret apspiedējiem, pret izmantotājām šķirām, bet pie mums Latvijā konkrēti pret vācu apspiedējiem. Izšķirīgais nav vis kāda indivīda — puīša, celmlauža, zemnieka, meitas un tamlīdzīgi — tīra vienpatņa, varonība, izmaņa vai drosmē, ar kuŗu viņš pieveic savas šķiras pretinieku, bet tas apstāklis, ka viss ļaužu kopums, visas dzīvās būtnes palīdz varonim viņa cīņā. Drošinieku vai stiprinieku puisī, kas pievarē apspiedējus un verdzinātājus, baŗo un audzina lāču māte, vilcēne, lūsene, viņam palīdz mājlopi, meza zvēri, putni, pat mazā pelīte brīdina viņu no briesmām. Visās ģimenēs viņam mīlie, visās mājās pajumte un draugi, kas nesavtīgi, pašaviliedzīgi, uzticami. Lai arī cik senas būtu šādas sociālo cīņu pasakas vai teikas, noskaņa, kā cīnītājiem pret apspiedējiem jāpalīdz, kaut vai viņi būtu laupītāji, kas uzbrūk vareņajiem, tanis izskan allaž.

Visu laikmetu cilvēku mutvārdu poēzijas centrā ir darba tautas fantazijas radīts varonis vai arī kādreiz darbojusies reāla persona, kas vada tautu cīņā, kas cīnās par labāku un laimīgāku nākamību. Sengrieķu mītoloģiskais varonis Herakls un dievu pievarētājs Prometejs, krievu zemnieku varonis Ilja Mūromietis, mūsu Lāčplēsis, šķietamais muļķis, bet patiesībā gudrais un cēlais trešais dēls jeb Antiņš — visi viņi un bez viņiem vēl daudzi citi tautas varoņi, kas M. Gorkija formulējumā ir «mākslinieciski augstvērtīgākie tēli, kādus var sastapt literātūrā», iemiesojuši tautas tieksmes, domas un centienus par izkaŗojamo brīvību no apspiestības un varmācības jūga. Tā fantazija par cilvēka atbrīvošanu no visāda veida apspiestības. Mums, latviešiem, tas sevišķi nozīmīgi. Jo raksturo tautas centienus 700 gadu ilgaīā vāciskās varmācības laikmetā. Dažādo tautas teiksmu un leģendu varoņu vaibstī veidoti pēc paŗas darba tautas kolektīva vaibstiem. Šajos varenības, bezbailības, neatlaidības un dzīvības pilnā optimisma apveltītajos folkloras varoņos, viņu darbībā ik uz soļa jūtam neizsīkstošo romantisko ticību labākajai cilvēces nākamībai, darba tautas uzvarai.

Kā jau iepriekš sacīts, šie vēstītājas folkloras varoņi apveltīti ar visu darba ļaužu draudzību, siltumu un mīlu, jo cīnīdamies, veidkami brīnumainus darbus, pārvarēdami jebkuŗus kavēkļus, viņi to dara nevis savas personīgās patikas, sava perso-

nīgā labuma dēļ, bet augstu tautas ideālu vārdā. Gandrīz bez izņēmuma darba tautas mākslinieciskā izdoma notēlo savu teiksmu varoņus kā uzvarētājus, kas pieveic visus pretiniekus, kuņi nāk no ekspluatatoru un liekēžu vidus, un arī pievarē stichiskos dabas spēkus. Šādā folkloras apdarinājumā reljefāk par reljefo izpaužas paverdzinātās, smagā, nebrīvā darbā nomocītās darba tautas ilgas un tieksmes un varenā, neapsikstošā fantazijas — ticības straume labākai nākotnei un neatvairāmai brīvā darba uzvarai.

Vēstītāja folklorā ir daudz jaunāka par folkloru-dzeju. Tādēļ arī vēstītājā folklorā svarīgākā tema ir šķiru cīņa. Šķiru cīņas atspoguļojums visdažādākās formās un veidos ir visā vairumā pasaku galvenais saturs. Monumentālie vēstītāja folkloras sacerējumu varoņi, ja nerunājam par viņu mākslinieciski augstvērtīgo iztēlojumu, par sulīgo, krāsaino gleznojumu, ietver sevī lielu, vēsturiski nozīmīgu spēku. Cauri dažādiem alegoriskiem aprakstiem tanis saredzam daudz cilvēces vēstures attīstības posmos izkristalizējušos darba tautas atziņu, ka viņa — darba tauta — gan ir visu vērtību radītāja, visa daiļuma nesēja, bet nav dzīves notiecēja. Bet viņas, tas ir — darba tautas — dzīvē ir vēl kāds kavēklis, kas tai liedz būt laimīgai, kas grib būt saimnieks par to — tie darba ļaužu apspiedēji un varmākas. Vienalga, vai viņi ir kungi muižā, velni riņā vai septiņgalvis pazemē, kas slēpj tautas mīluli, reizumis arī paša teiksmas varoņa iemiļotu princesi, kas vienkāršā uztverē var būt arī labas, gādīgas ģimenes mātes personificējums, viņš sevī iemieso visu traucējošo, varmācīgo, postošo. Šis ļaunais jānogāz, jāsakauj; jānogāz un jāsakauj arī visi citi ļaundari un ļaunie gari uz zemes, kas allaž steidzas varoņa pretiniekam palīgā. (Neaizmirsīsim, ka velns vai kungs tautas pasakās un teikās nekad nav vienīgais pasaku varoņa pretinieks. Pēdējam katreiz jācīnās vēl un vēl ar citiem ļaunajiem un jāsteidzas pieveiktajam palīgā. Visas zemes ļaunie gari un kungi saceljas kājās, līdz ko viens no viņiem uzvarēts). Pēc viengalvja velna nāk trijgalvis, pēc trijgalvja — sešgalvis. Pēc varmācīga kunga nāk vecāks kungs, tad junkuri, radi utt. Tikai tad, kad būs izcīnīta lielā cīņa, kad visa zeme būs iztīrīta no mošķiem un varmākām, darba tautai iestāsies laimīgas un brīva darba dienas. Šim momentam folklorā ir gaužām svarīga nozīme darba tautas atziņas noformēšanā. No šā momenta daļēji izriet tautu draudzības un brālības motīvs — kopēju cīņu pret ļauno motīvs. Un latviešu teikās stāstīts par brāļiem lietuvjiem, par igauņu stīpriniekkiem, ar kuņiem kopā latviešu varoņi iet iztīrīt zemi no varmākām un tumsas perinājumiem. Latviešu teikās daudz stāstīts par krievu palīdzību latviešiem un latviešu palīdzību krievu karotājiem, kas Latvijā kauj varmākas vācus. Tāpat zīmīgas ir mūsu teikas par poļu brīvības karotāju kostjuškoviešu atbalstīšanu Latvijā, pēdējiem uzsākot karu par savas tautas un zemes brīvību. Ne mazāk zīmīgas arī latviešu teikas par zviedru un franču kara laikiem. Gluži svešas tautas sadodas rokās, līdz ko sākas svētais atbrīvošanas karš pret apspiedējiem. Un bieži vien vienas tautas teika par tās nacionālo varoņi tiek aizgūta daudzās citās tautās, ievijot to nacionālā sižetā. Jo apspiestajiem cietējiem darba ļaudīm vienalga, kādā valodā viņš runātu, ekspluatatoru jūga nomešanas alka ir viena.

«Tauta», raksta Maksims Gorķijs, «ir ne vien spēks, kas rada materiālas vērtības, tā ir vienīgais un neizsīkstošais garīgo vērtību avots; pirmais savā laikā pēc skaituma un radītājas ģeniālītātes filozofs un dzejnieks, kas radījis visas lielās poēmas, visas zemes traģēdijas, un vislielāko no tām — vispasaules kultūras vēsturi. Savas brīvības dienās, vadoties no pašaisardzības instinkta, kalli rokām cīnīdamās ar dabu, ballēs, izbrīnā un sajūsmā par to, tā radīja reliģiju, kas bija tās poēzija un ietvēra sevī visu to zināšanu sumu par dabas spēkiem, visu pieredzi, ko tā ieguvusi, saduroties ar naidīgiem spēkiem ārpus viņas. Pirmās uzvaras pār dabu izsauca tautā savas izturības sajūtu, lepnumu uz sevi, jaunu uzvaru vēlējumus un ierosināja radīt varoņepu, kas kļuva iemiesojums tautas zināšanai par tautu un prasību iemiesojums pašai pret sevi. Pēc tam mīti un eposi saplūda vienkopus, jo tauta, radīdama episku personību, apveltīja to ar visu kolektīvās psihikas spēku un nostājās pret dieviem vai līdzās tiem». (M. Горький, Несобранные лит.-крит. статьи 1941).

Tāda būtībā ir fantazijas elementu loma folklorā, tāda svarīga nozīme tai visas cilvēces attīstībā. Pētījot folkloru, mēs pētījam cilvēces pagātņi, sākot no tās bērības brīžiem, cauri jaunībai, līdz brieduma gadiem mūsdienās. Visu laiku cilvēci pavada spārnotas domas fantazija, kas kā mirdzošs putns lido tai pa priekšu — izzināt, gribēt un izcīnīt. Izzināt, iepazīt dabas un cilvēku sabiedrības attīstības likumus, gribēt pārveidot pastāvošo un izcīnīt brīvu no dabas stichijām un citu cilvēku ekspluatācijas dzīvi un radošo darbu.